

**Markaziy Osiyoning janubiy Afg'oniston
bilan chegaradosh mintaqalarida
fauna va floradan
barqaror foydalanish
va ularni muhofaza qilish**

Yevropada xavfsizlik va hamkorlik tashkiloti “Afg‘oniston bilan chegaradosh Markaziy Osiyo mintaqalarida zaifliklarni yumshatish va jamoalarning barqarorligini mustahkamlash: tabiiy resurslarni boshqarish, suvdan foydalanish va energiya xavfsizligi” loyihasi doirasida tayyorlangan hisobotni taqdim etadi. Hisobotda Markaziy Osiyoning janubiy mintaqalarida tabiiy resurslar, flora va faunadan barqaror foydalanishdagi muammolar va yechimlar tahlil qilinadi. Hisobot hukumatlar va nodavlat tashkilotlarning yovvoyi tabiatni muhofaza qilish, jumladan, CITES konvensiyasi doirasidagi sa’y-harakatlarini qo’llab-quvvatlaydi.

Hisobotning umumiy boshqaruvi: K. Melis, M. Krasnova

Tuzuvchilar: F. Illarionova, V. Novikov, J. Hughes, M. Arazmedov, S. Irgashev, A. Zaslavskaya, J. Barotova, E. Kalenova

Maket, muqova va rasmlar: D. Adylova va A. Povarich, Zo’i atrof-muhit tarmog’i

Mualliflar hisobot loyihasini ko’rib chiqishda ishtirok etgan mamlakatlar va hamkorlarga, jumladan, CITES Kotibiyatiga, shuningdek, Tojikiston, Turkmaniston va O’zbekistondagi EXHT missiyalari va delegatsiyalariga qo’llab-quvvatlagani uchun minnatdorlik bildiradi.

Mas’uliyatni cheklash haqida ogohlantirish

Ushbu nashrda ifodalangan fikrlar, topilmalar, talqinlar va xulosalar hisobot va uning qismlari mualliflariga tegishli bo’lib, EXHT va uning ishtirokchi davlatlarining qarashlari yoki siyosatini aks etishi shart emas. EXHT ushbu nashrda mavjud bo’lgan ma’lumotlardan foydalanish natijasida yuzaga kelishi mumkin bo’lgan har qanday zarar yoki yo’qotish uchun javobgarlikni o’z zimmasiga olmaydi.

© Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkiloti (YXHT), 2025

Organization for Security and
Co-operation in Europe

CITES COP20
SAMARKAND 2025
UZBEKISTAN

Mundarija

Kirish4

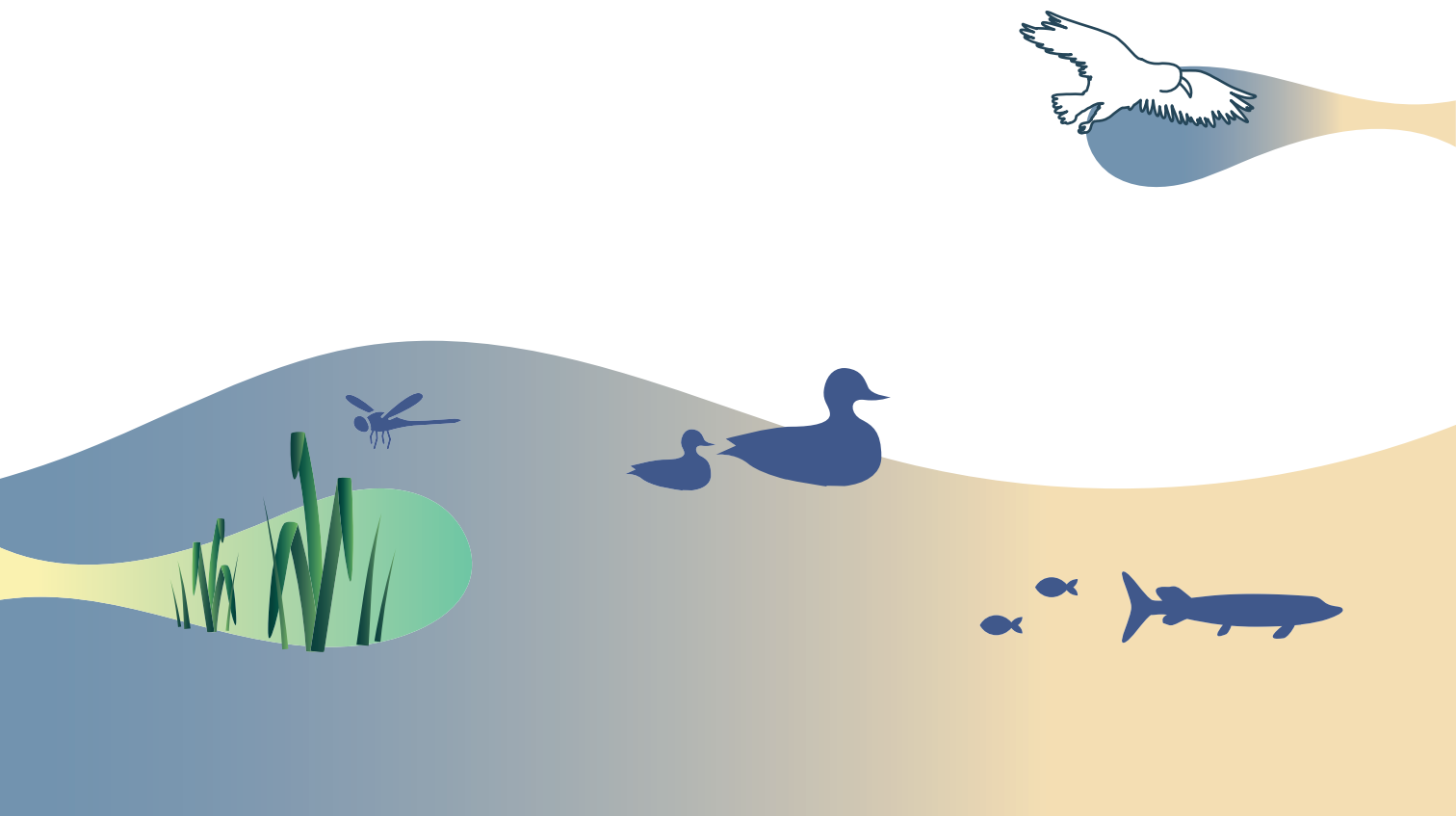
1. Tabiatning aholi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun foydasi5

2. Bioxilma-xillikka tahdidlar8

3. Turlarning noqonuniy yig'imi va savdosi.....12

4. Yechimlar va tavsiyalar.....18

Havolalar22

Kirish

Markaziy Osiyoning janubiy mintaqalari, ham tog'li, ham cho'l hududlari aholisi o'zlarining tirikchiligi, iqtisodiy rivojlanishi va farovonligi uchun tabiiy resurslar, hayvonlar va o'simliklar dunyosiga bog'liq. Afg'onistondagi voqealar oqibatlariga javob berish (RIAOR) loyihasi doirasida, EXHT Zo'i atrof-muhit tarmog'i bilan birgalikda Markaziy Osiyoning janubiy mintaqalarida (O'zbekiston, Tojikiston va Turkmaniston) aholi, mahalliy jamoalar (mahallalar) va yoshlarni yovvoyi tabiatni muhofaza qilish masalalari bo'yicha xabardor qilishni qo'llab-quvvatlash uchun tasvirlangan axborot va tahliliy materiallarni ishlab chiqdi. Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi hayvonlar va o'simliklar turlari bilan xalqaro savdo qilish to'g'risidagi konvensiya (CITES), ushbu mamlakatlar ishtirok etgan hukumatlararo bitim bo'lib, yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi fauna va flora turlari bilan xalqaro savdoni himoya qilish va tartibga solishga qaratilgan. CITES konvensiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish davlat idoralari o'rtasidagi hamkorlikka, shuningdek, jamoatchilikning xabardorligi va ishtirokiga bog'liq.

Ushbu hisobotda mahalliy jamoalar uchun tabiiy resurslarning foydasi ta'kidlangan, flora va faunani noqonuniy yig'ish va savdo qilish, shuningdek, qonunlar va qoidalarni noto'g'ri ishlatish va bilmaslik natijasida tabiatga yetkazilgan zarar misollari keltirilgan. Turli darajalarda harakatlar bo'yicha tavsiyalar berilgan. Hisobotdan ta'lim maqsadlarida va ekologik xabardorlikni oshirishda, jumladan, Samarqandda (O'zbekiston, 2025-yil noyabr-dekabr) bo'lib o'tadigan CITES konvensiyasi ishtirokchilarining 20-konferensiyasiga tayyorgarlik ko'rish va unda ishtirok etishda foydalanish mumkin.

1. Tabiatning aholi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish uchun foydasi

Markaziy Osiyoning janubiy mintaqalari noyob tog' va cho'l turlari va ekotizimlariga ega. Kopetdag va Koytentag tog'lari Turkmanistonning janubiy chegarasi bo'ylab cho'zilgan. O'zbekistonda, Toshkent yaqinidagi G'arbiy Tyan-Shan tog'lari va Hisor-Oloy tog'lari hayvonot va o'simlik turlarining boy va noyob xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Turkmaniston va O'zbekiston chegarasida joylashgan Koytentag va Surxon qo'riqxonalar hozirda UNESCOning Jahon merosi maqomiga qo'shma ariza uchun nomzodlar sifatida o'rganilmoqda. Tog'lar Tojikiston hududini deyarli to'liq qamrab olgan. Pomirdagi yirik Tojikiston milliy bog'i va Tigrovaya Balka (*Beshai-Palangan*) botqoqliklari va qo'riqxonasi UNESCOning Jahon merosi obyektlari hisoblanadi.

Tojikiston va O'zbekiston ekoturizm, sport va madaniy turizmni rivojlantirishga intilmoqda. Tojikiston Respublikasining 2021–2030-yillarga mo'ljallangan turizmni rivojlantirish strategiyasida ekologik yo'nalishlar, piyoda yurish va otda sayr qilish, baliq ovlash va ovchilik kabi yo'nalishlarni rivojlantirish ko'zda tutilgan. Markaziy Tojikistonning tog'li hududlari o'zining tabiiy go'zalligi, shifobaxsh buloqlari va ovchilik joylari bilan mashhur. Janubiy Xatlon viloyatida, mashhur Dashtijum va Tigrovaya Balka qo'riqxonalar yaqinida ekoturizmni rivojlantirish mahalliy aholi uchun muqobil daromad manbaiga aylanishi mumkin. Turkmaniston tog'larida sog'lomlashtirish yo'llari qurilmoqda va o'rmonlarni qayta tiklash dasturlari amalga oshirilmoqda.

So'nggi yillarda tog'li hududlar va qo'riqxonalarda turizm rivojlanishi kuzatilmoqda. O'zbekiston tog'larida alpinizm va sport olish imkoniyatlari ko'p, shaharlar yaqinidagi tog' ko'llari yozda juda gavjum.

Bu mamlakatlarda o'rmon qoplamini kamaymayotgan bo'lsa-da, hatto ekish tufayli ham ortib borayotgan bo'lsa-da, o'rmon sifati haddan ziyod chorva o'tlatilishi, yong'oq hamda o't-giyoh kabi yog'ochsiz o'rmon mahsulotlari yig'im-terimi sababli pasaymoqda. Tuproq eroziyasi jiddiy muammo bo'lib, haydaladigan yerlar va yaylovlarning unumdorligining pasayishiga va uglerod zaxiralarining kamayishiga olib keladi. Daraxt ekish, almashlab ekish va yaylovlardan tartibli foydalanish tuproq va o'rmonlarni tiklashga hamda uglerod

zaxiralarini ko'paytirishga hissa qo'shadi.

Asalarichilik rivojlanmoqda va mahalliy aholiga daromad, tabiatga foyda keltirmoqda. Biroq, standartlarga rioya qilinmasligi sababli mahsulotlarni eksport qilishda ba'zi muammolar mavjud.

Markaziy Osiyo tog'larida yovvoyi olma va nok, olcha (olxo'ri), pista, do'lana va zirk kabi yovvoyi o'simliklarning boy genofondi mavjud. Bu genofond ekinlarni seleksiya qilishda foydali bo'lib kasalliklar, zararkunandalar va noqulay sharoitlarga chidamli madaniy o'simliklar navlarini yaratishga yordam beradi. Kovrak, qizilmiya, na'matak, chakanda va boshqalar kabi dorivor o'simliklar yig'ib teriladi va an'anaviy tibbiyotda qo'llaniladi.

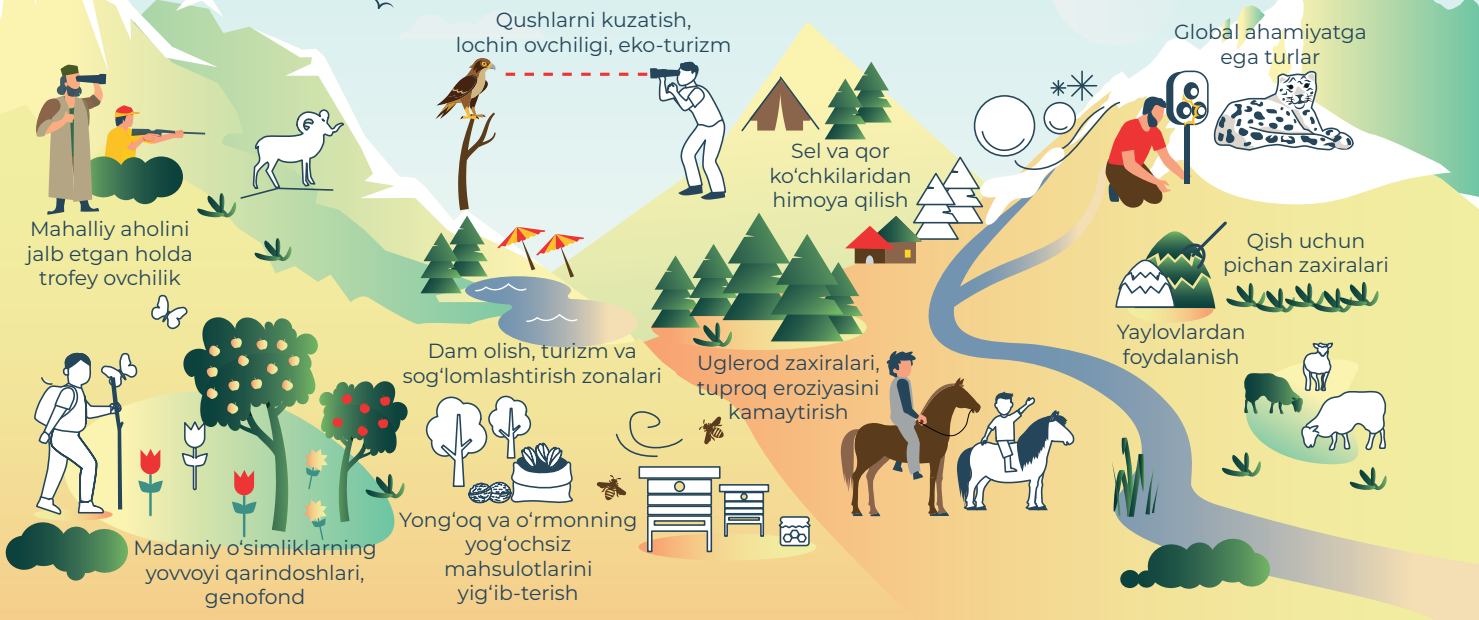
Tog'larda morxo'r, qizilqum arxari, qor qoplonlari, qoplonlar va yirtqich qushlar kabi global ahamiyatga ega hayvon turlari yashaydi. Bu turlarning aksariyati ilgari xavf ostida bo'lgan, ammo davlat idoralari, jamoat tashkilotlari va olimlarning sa'y-harakatlari, shuningdek, aholi va jamoatchilik ishtiroki brakonerlikni kamaytirdi, bu turlarning tiklanishiga va tahdidlarning kamayishiga imkon berdi.

Markaziy Osiyoning janubida cho'llar ustunlik qiladi, ammo suv manbalari — daryolar, ko'llar, suv omborlari va kanallar — odamlar yashaydigan va qishloq xo'jaligi rivojlangan vohalarni hosil qiladi. Keng cho'l yaylovlari chorvachilikni rivojlantirish uchun asos yaratadi. Aholi sonining ko'payishi va oziq-ovqatga bo'lgan talab oshishi sababli chorva soni ortib bormoqda, bu esa yaylovlarga tobora ko'proq bosim o'tkazmoqda. Cho'l o'rmonlari va ekinzorlari cho'llanish xavfini kamaytirish va yaylovlar unumdorligini saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Daryolar va suv omborlarida akvakultura va baliqchilik fermalari rivojlanmoqda. Baliq zaxiralarini saqlab qolish uchun rekreatsion baliq ovlashga mavsumiy chekllovlar qo'llaniladi, masalan, yumurtlama mavsumida taqiq qo'yiladi. To'qay o'rmonlari va suv o'simliklari suvni tozalashda muhim rol o'ynaydi va ko'plab qushlar va hayvonlar uchun yashash joyini ta'minlaydi.

Tog' ekotizimlari

Tabiat bilan uyg'unlikda hayot

Korxonalar va davlat idoralarining sa'y-harakatlari bilan qushlar va hayvonlar pitomniklari rivojlantirilmoqda, bu esa populyatsiyani tiklash va turizmni rivojlantirishga yordam beradi.

O'zbekistonda noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hayvonlar turlari uchun bir nechta pitomniklar, shuningdek, noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan o'simlik turlari saqlanadigan va o'rganiladigan Toshkent botanika bog'i mavjud. Ko'plab pitomniklar O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi tasarrufida, botanika bog'i esa Fanlar akademiyasi tasarrufida.

O'zbekistondagi eng katta va birinchi va eng katta pitomnik — Jeyran ekomarkazi 1977-yilda tashkil etilgan bo'lib, 16 500 gektar maydonni egallaydi. Dastlab jayronlarni tiklash uchun tashkil etilgan bo'lsa-da, keyinchalik u o'z faoliyatini boshqa turlarni, jumladan, qulonlar, Buxoro qo'ylari, Prjevalskiy otlari, morxo'rlar, pelikanlar, burgutlar,

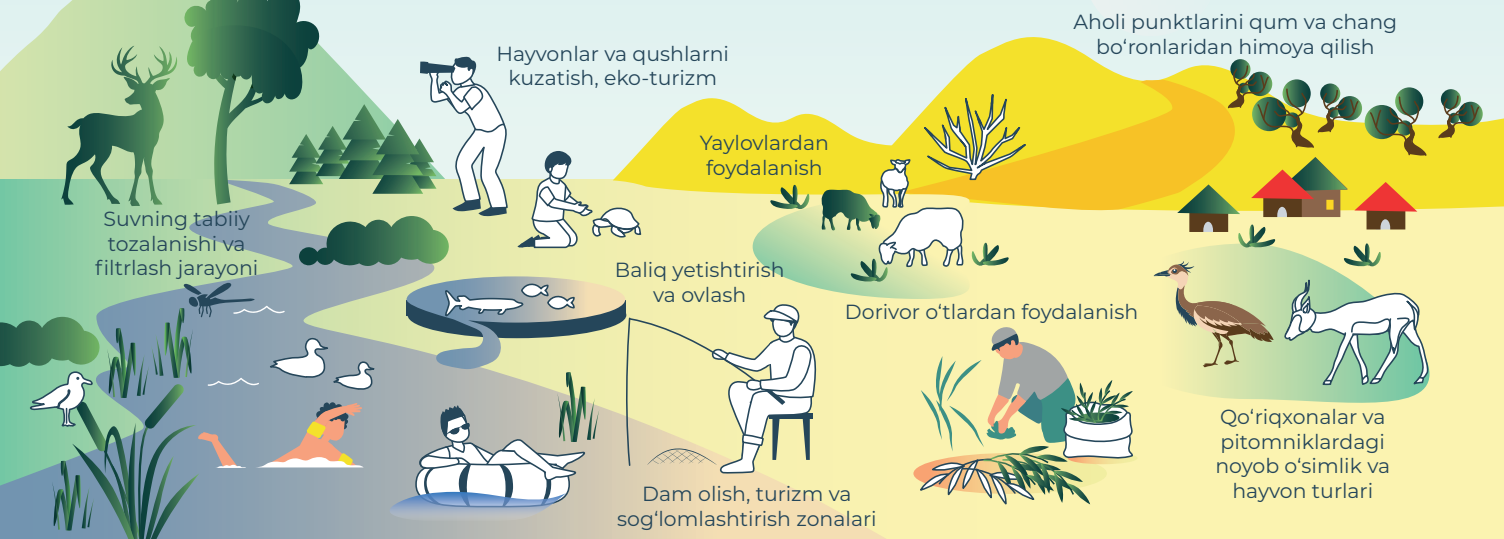
lochinlar, kaltakesaklar va boshqa cho'l hayvonlarini qamrab olish uchun kengaytirdi. Tadqiqot va tiklash dasturlaridan tashqari, ekomarkaz mahalliy aholini ekologik savodxonligini oshiradi va talabalar uchun amaliyotlar va ekskursiyalar tashkil qiladi.

O'zbekiston yo'qolib ketish xavfi ostida turgan qush turlari, xususan, Yo'rg'a tuvaloq (hubara dustard) populyatsiyasini tiklash uchun Qatar va Birlashgan Arab Amirliklari kabi Fors ko'rfazi mamlakatlari bilan hamkorlik qiladi. Uni himoya qilish va ko'paytirish markazlaridan biri 2012-yilda Buxoro viloyatida ochilgan va 400 gektar maydonni egallaydi. O'zbekiston qushlarni himoya qilish jamiyati har yili noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan qush turlarini kuzatib boradi, axborot kampaniyalarini tashkil qiladi va brakonerlikni kamaytirish va yashash joylarini saqlab qolish choralari ishlab chiqadi.

Tojikistonda Romit biosfera qo'riqxonasi va Sari-Xosor tabiat bog'ida Buxoro bug'ularini muhofaza qilish markazlari mavjud

Suvli va cho'l ekotizimlari

Tabiat bilan uyg'unlikda hayot

bo'lib, ularda taxminan 40 zot saqlanadi. Dashtijum qo'riqxonasida Tojikiston va Afg'onistonning chegaradosh hududlaridagi jarliklarda yashovchi morxo'r – burama shoxli echki – muhofaza qilish markazi joylashgan. So'nggi o'n yil ichida morxo'r populyatsiyasi 2000 dan 6000 gacha ko'paydi. Afg'oniston chegarasi yaqinidagi "Tigrovaya Balka" qo'riqxonasida tojik qirg'ovullari pitomnigi faoliyat yuritadi, u yerda 1500 zot himoya qilinadi va boqiladi. Xitoy va Afg'oniston yaqinidagi Tojikistonning baland tog'li Murg'ob hududida yaqinda 10 gektarni qamrab olgan qor qoplonlarini reabilitatsiya qilish markazi tashkil etildi, u yerda hozirda 8 zot saqlanadi.

Tojikiston oʻrmon xoʻjaligi xizmati 400 gektar maydonni egallagan beshta asosiy pitomnik va 40 gektar maydonni egallagan bir nechta kichik pitomnikni boshqaradi, ularda yiliga 2–3 million koʻchat, asosan mevali daraxtlar yetishtiriladi. Mahalliy jamoalar oʻrmon xoʻjaligi xizmatlari tomonidan boshqariladigan oʻrmonlar va yaylovlardan foydalanish imkoniyatiga ega. Janubiy Tojikistondagi Childuxtaron va Dashtijum yovvoyi tabiat qoʻriqxonalari va oʻrmon

xo'jaligi xizmatlari yaqinida yashovchi aholi pista, bodom, dorivor o'tlar va boshqa mahsulotlarni yig'ish uchun shartnomalar tuzadi. Shartnomaga qarab, aholi yig'ib olingan mahsulotlarning 30% dan 70% gacha qismini o'rmon xo'jaligi xizmatiga xayriya qiladi hamda bog' va yaylov qismlarini ijaraga olishi mumkin.

Turkmanistonda hukumat Axal qo'riqxonasi kabi tabiatni muhofaza qilish markazlari orqali turlar populyatsiyani tiklash va qayta kiritish (reintroduksiya) dasturlarini qo'llab-quvvatlaydi. Davlat o'rmon xo'jaligi dasturi doirasida daraxt ekish va o'rmonlarni tiklash harakatlari amalga oshirilmoqda.

2. Bioxilma-xillikka tahdidlar

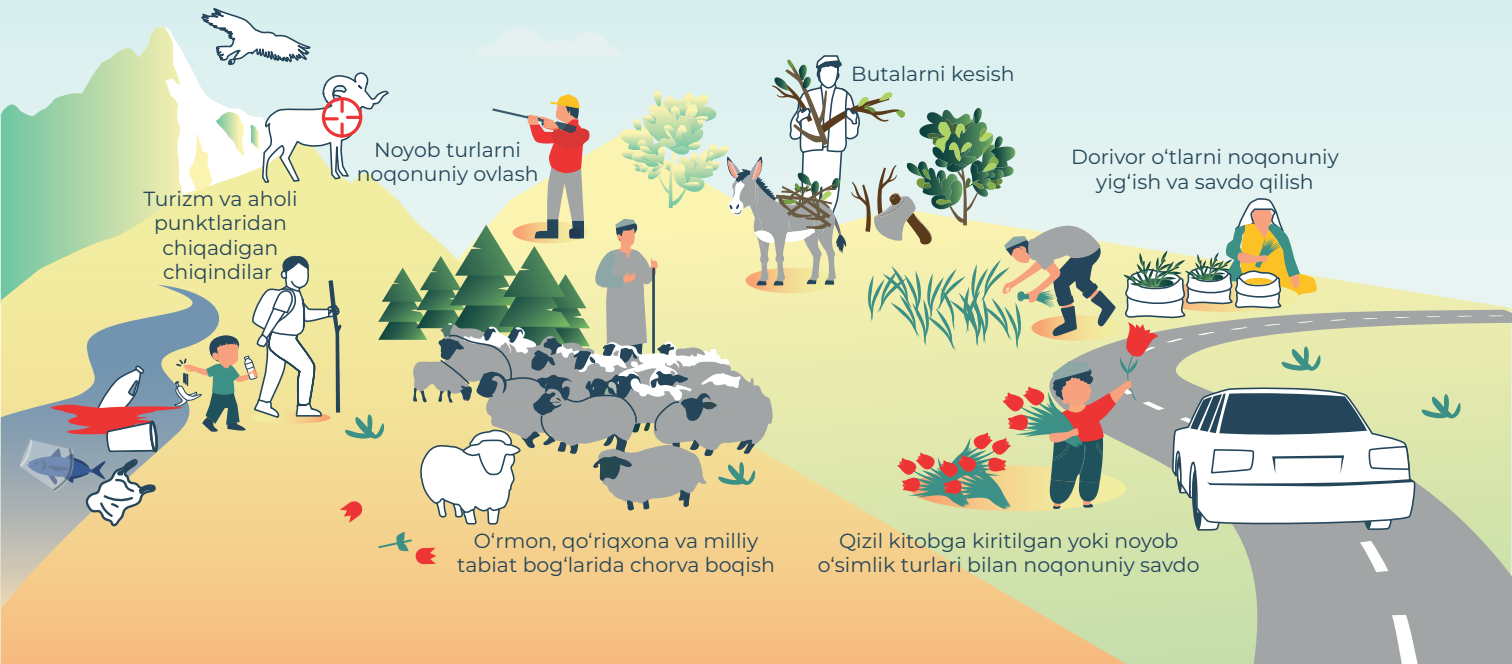
Yovvoyi hayvonlarni noqonuniy ovlash va tutish ularning hayotiga tahdid soladi. Atigi 20–30 yil oldin brakonerlik yirik sutemizuvchilar populyatsiyasining kamayishining asosiy sabablaridan biri edi.

Ushbu turlarning populyatsiyasi soni ob-havo sharoiti, tabiiy migratsiya va hisob qilish jarayoniga qarab yildan-yilga o'zgarishi mumkinligini e'tiborga olsak, quyidagi misollar sezilarli o'zgarishlarni ko'rsatadi. CITES ilovasida keltirilgan va Tojikiston va Afg'oniston chegarasidagi toshloq Dashtijum hududida topilgan yashab keladigan morxo'r (burama shoxli echki) populyatsiyasi 1990-yillarda 200–400 zotni tashkil etgan (statistika ma'lumotlariga ko'ra, milliy populyatsiyaning umumiy soni 1000–1400). Hozirgi vaqtda morxo'r populyatsiyasi 4000–6000 zotgacha ko'paydi. Turkmanistonning Koytentag tog'larida morxo'r populyatsiyasi 300–400 dan 1400 gacha o'sdi. Tojikistonning Xitoy va Afg'oniston bilan

chegaradosh Pomir tog'larida, 2000-yillarning boshlarida Pomir arqari qo'ylarining soni 5000–10000 bosh deb taxmin qilingan (Tojikiston Respublikasining Milliy biologik xilma-xillik strategiyasi va Xalqaro arqari harakat rejasiga ko'ra), ammo hozirda 25000–29000 boshgacha ko'paygan. Qor qoplari noyob tur bo'lib, uni kuzatish qiyin. Tojikiston statistikasida e'lon qilingan konservativ hisob-kitoblarga ko'ra, qor qoplari populyatsiyasi 1991-yildagi 70 boshdan yaqinda 130 tagacha ko'paygan. Biroq, olimlarning fikricha, qor qoplari populyatsiyasi bir necha baravar ko'p bo'lib, 300–400 boshga yetgan. Statistika ko'ra, Tojikistonda jigarrang ayiq populyatsiyasi 400 tadan 800 tagacha yoki undan ko'proqqa o'sgan.

Ba'zi qush turlari – itolg'i, lochin va bo'zbosh sa'va – ovlash va eksport qilish nishoniga aylangan. Hozirgi vaqtda Turkmaniston va O'zbekistonda ovga moratoriy, shuningdek, Tojikistonda

Mahalliy turlar va ekotizimlarga tahdidlar

monitoring, jarimalar va tiklash choralari tufayli ushbu noyob turlarning populyatsiyasi tiklandi.

Shunga qaramay, mahalliy darajada boshqa ekologik tahdidlar ham mavjud. Masalan, turizm va iste'molning ko'payishi yovvoyi tabiatda chiqindilar va axlatning ko'payishiga olib kelmoqda. Tojikiston qishloq joylarida chiqindilarni yig'ish deyarli yo'lga qo'yilmagan. Shahar hududlarida chiqindilarni yig'ish va olib tashlash loyihalari tufayli vaziyat yaxshilandi, ammo qayta ishlash darajasi past. Markaziy Osiyodagi aholisi eng ko'p bo'lgan mamlakat – O'zbekistonda chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash hamda noqonuniy axlatxonalarni kamaytirish dolzarb masalalar hisoblanadi.

Butalar va daraxtlarni kesish keng tarqalgan mahalliy ekologik muammodir. Aksariyat tog' va cho'l o'rmonlari hukumatlar tomonidan himoya qilinadi, ammo noqonuniy kesish va butalarni yig'ish qishloq joylarda, shaharlarda va cho'llarni o'z ichiga olgan chekka hududlarda sodir bo'ladi.

Masalan, Tojikistonning sharqiy Pomirdagi Murg'ob tumanida tereskenlarni yig'ish cho'l yaylovlarining degradatsiyasiga olib keladi. Mamlakatning o'sib borayotgan gidroenergetika sanoatiga qaramay, aholining tez o'sishi va iqtisodiy o'sish, ayniqsa sovuq qish oylarida elektr uzilishlari va tanqisligiga olib keladi. Tojikiston qishloq aholisi yoqilg'i sifatida o'tin, go'ng va butalardan foydalanishga majbur. Shu bilan birga, aholi zich joylashgan hududlarda daraxtlarni kesishga taqiqlar, o'rmonzorlar barpo etish bilan birgalikda, o'rmonlarga bosimni kamaytiradi.

Turkmanistonda saksovlul cho'l o'rmonlarining asosi hisoblanadi. Ilgari u gazsiz hududlarda aholi tomonidan kesilardi. Taqiq choralari samarasiz edi. Hukumat aholi punktlarini to'liq gazlashtirishni ta'minlashi saksovullarni kesish muammosini bartaraf etdi. Shu bilan birga amalga oshirilgan tiklash choralari tufayli o'rmon qoplamini ortib bormoqda.

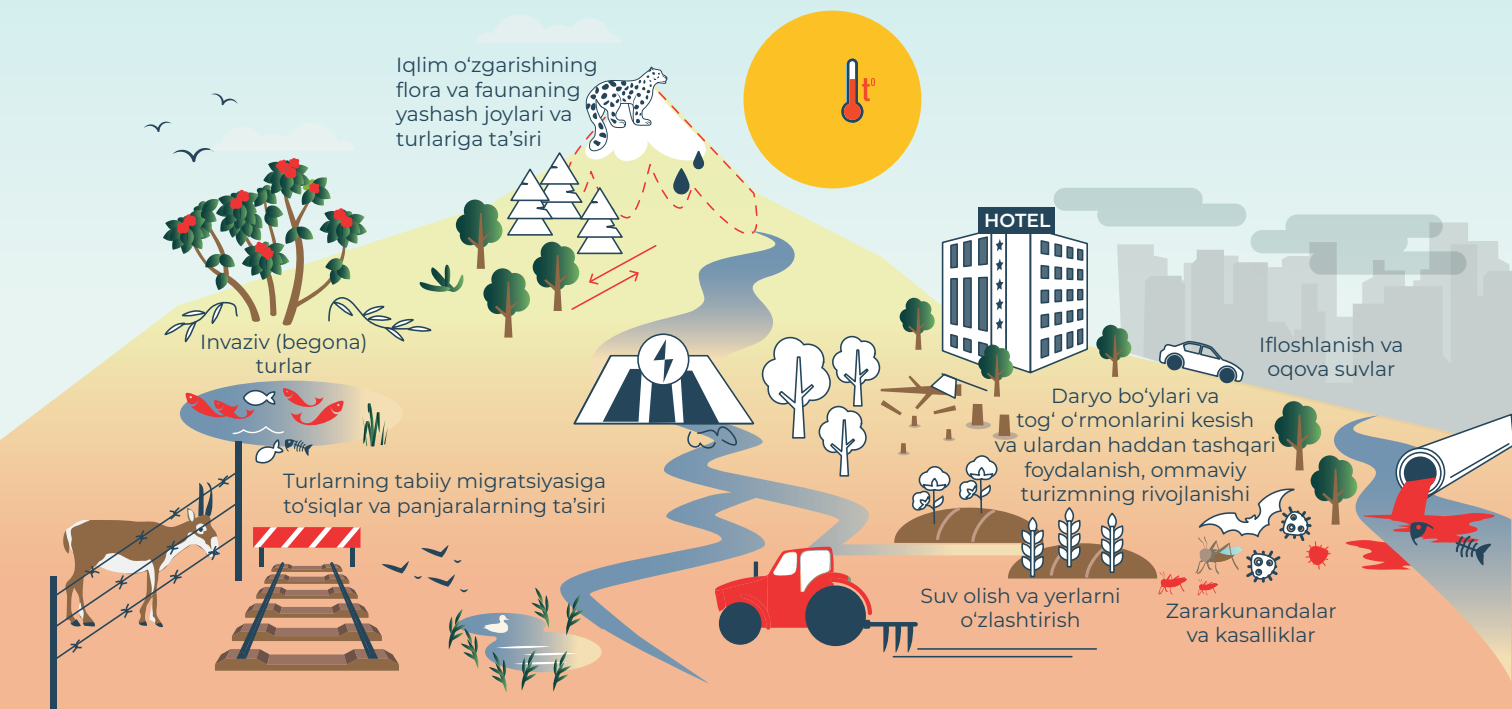
O'rmonlarda (o'rmon xo'jaliklarida) va milliy bog'larda haddan tashqari chorva o'tlatish yovvoyi tabiatga jiddiy zarar yetkazadi. Yaylovlardan foydalanish uchun to'lovlarining pastligi (Tojikiston janubida gektariga 35 somoniy/3,50 dollar), zaif monitoring va o'tlatish me'yorlarining yo'qligi bilan birgalikda yerlarning degradatsiyasiga va dorivor va endemik o'simlik turlarining yo'q bo'lib ketishiga olib keladi.

Lolalar (Regel, Vedenskiy, Hisor va Turkiston), Albert shirachi, *Allium oshanii*, Narbut gulsafsar va Korjinskiy Kudryashevii kabi noyob, yo'qolib ketish xavfi ostida turgan o'simliklarni Markaziy Osiyoning janubiy mintaqalaridagi bozorlarda va yo'l chetlarida sotilishini kuzatish mumkin. Odamlar kovrak va boychechakni sotish uchun yig'ishadi, garchi bu o'simliklarni tartibga solinmagan holda yig'ish va sotish taqiqlangan bo'lsa ham. Iste'mol qilish va sotish uchun rovochning ommaviy yig'imi Tojikistonning bir qator mintaqalarida uning saqlanishiga tahdid solmoqda. Ushbu tahdidga javoban Tojikiston O'rmon xo'jaligi agentligi 2017-yilda kvota va litsenziyalash tizimini joriy etdi. Dorivor o'simliklarni yig'ishni tartibga solish va ularni mahalliy qayta ishlashni rag'batlantirish uchun Tojikiston hukumati 2025-yilda ikkita tur uchun kvotalar belgiladi: 80 tonna kovrak sharbati va 1000 tonna qizilmiya ildiziga.

Yig'im-terimchilar orasida ko'pincha bolalar va o'smirlar bor, bu ularga jarima solishni qiyinlashtiradi. Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ta'lim va xabardorlik juda muhim – talab qanchalik past va ekologik xabardorlik va madaniyat darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, bu turlarning o'rim-yig'imi va savdosi hamda tabiatga tahdidlar shunchalik kam bo'ladi. Ushbu turlarning qirilishini kamaytirish uchun jamoatchilikni xabardor qilish kampaniyalarini o'tkazish zarur.

Keng ko'lamli turlar va ekotizimlarga tahdidlar

Mahalliy tahdidlar iqlim o'zgarishi va kuchli ob-havo hodisalari (jazirama, qurg'oqchilik, sel toshqinlari), atrof-muhitning ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi va tanqisligi, hayvonlarning yashash joylarining parchalanishi va yo'qolishi, shuningdek, mahalliy turlar va ekotizimlarga tahdid soluvchi invaziv (begona) o'simlik va hayvon turlari kabi keng ko'lamli muammolar va inqirozlar bilan yanada kuchaymoqda.

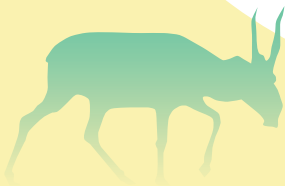
Savdo va biznes loyihalarining yetarli bioxavfsizlik choralari va fuqarolarning xabardorligisiz rivojlanishi begona turlar va qishloq xo'jaligi zararkunandalarining ko'chishi va tarqalishiga yordam beradi. Suv ekotizimlari begona turlardan eng ko'p zarar ko'radi. Ba'zan tadbirkorlar yangi baliq yoki o'simlik turlarini import va joriy qiladi, ular keyinchalik keng tarqalishi va mahalliy turlarning ekologik

o'rnini egallashi mumkin. Import qilingan turlar va mahsulotlar bilan zararkunanda-hasharotlar ham kiritilishi mumkin.

Chigirtkalar va boshqa qishloq xo'jaligi zararkunandalari ko'pincha Afg'onistondan Markaziy Osiyoning chegaradosh hududlariga ko'chib o'tadi. Afg'onistonning shimoliy qismida chigirtkalarining tarqalishi ekinlar va oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid soladi. Muammo agrokimyoviy ishlov berishning yo'qligi va chigirtkalarni monitoring qilish va ularga qarshi kurashish uchun mablag'larning yetarli emasligi bilan yanada kuchaymoqda. So'nggi yillarda qo'shni davlatlar chigirtkalarga qarshi kurash bo'yicha hamkorlikni kuchaytirdi: turkman mutaxassislari Tojikistonga tashrif buyurishadi, O'zbekiston va Tojikiston qo'shma monitoring va qarshi ishlov berish amallarini o'tkazishadi.

Markaziy Osiyoning janubida umumiy suv iste'molining 90 foizini qishloq xo'jaligi tashkil qiladi. Suv asosan sug'orish uchun ishlatiladi, ammo kanallar va dalalarda suv yo'qotishlari 50 foizga etadi. Sug'orishdan so'ng, tuzlar va o'g'itlar bilan ifloslangan drenaj suvlari tabiiy muhitga qaytadi. Ifloslanishning yana bir manbai – daryolarga tashlanadigan oqova suvlar va chiqindilar. Tartibga solingan suv havzalari (to'g'onlar, kanallar) daryo bo'ylaridagi o'rmonlarga, qushlar va baliqlar yashash joylariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, tozalash inshootlari, kanallarni takomillashtirish, suvdan foydalanishni kamaytirish va monitoring qilish hamda suvni muhofaza qilish zonalarini qoidalariga rioya qilish suv turlari va ekotizimlarini saqlab qolishda muhim rol o'ynaydi.

Chegaralar, yo'llar va boshqa infratuzilma bo'ylab to'siqlar, shuningdek, yaylovlar va qishloq xo'jaligi yerlari atrofidagi to'siqlar yoki ariqlar, masalan, to'g'onlar, turlarning migratsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu to'siqlar hayvonlar populyatsiyasini ajratib turadi, ularning oziq-ovqat va suv qidirishini murakkablashtiradi va to'siqlardan o'tishda qirilishi tufayli turlarning kamayishiga olib keladi (masalan, tikanli sim to'siqlar). Turizmning jadal rivojlanishi daryo bo'ylari, suv toshqini o'rmonlari va tog' yonbag'irlarining rivojlanishiga, shuningdek, milliy bog'larga tashrif buyuruvchilar sonining keskin oshishiga olib kelishi mumkin, bu esa chiqindilarning ko'payishiga va turlarning yo'q bo'lib ketish xavfiga olib keladi.

3. Turlarning noqonuniy yig'imi va savdosi

Markaziy Osiyoda hayvon va o'simlik turlarining kontrabandasi va noqonuniy savdosi tabiatga tahdid soladi. Noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hayvon va o'simlik turlarining noqonuniy yig'ilishi ekologik muvozanatni buzadi va ularning populyatsiyasini kamaytiradi, xuddi ilgari qor qoploni, arxar va itolg'i bilan sodir bo'lganidek. O'zbekistonda rasmiylarning xabar berishicha, so'nggi 20 yil ichida bojxona organlari 28 804 ta tirik hayvon va mahsulotlarni import qilish yoki eksport qilishga 248 ta urinishni qayd etgan. Ulardan 198 tasi umurtqali hayvonlarni, jumladan, Qizil kitobga va CITES konvensiyasi ilovalariga kiritilgan 27 ta turni, xususan, sudralib yuruvchilar, qushlar va sutemizuvchilarni import qilish bilan bog'liq. O'zbekistondan Qozog'istonga noqonuniy ravishda yig'ib olingan va eksport qilingan turlar qatoriga O'rta Osiyo toshbaqasi, sayg'oq va itolg'i kiradi.

Onlayn savdo rivojlanishi va ijtimoiy tarmoqlar yovvoyi hayvonlar va o'simliklar savdosini yanada qulay va anonim qildi. Noyob ekzotik qushlar, sudralib yuruvchilar va sutemizuvchilarni sotish bo'yicha reklamalar onlayn bozorlarda va tezkor xabar almashish ilovalarida paydo bo'lib turadi. Xameleonlar, timsohlar, pitonlar, boalar va yirik mushuklar O'zbekistonga noqonuniy ravishda olib kirilmoqda.

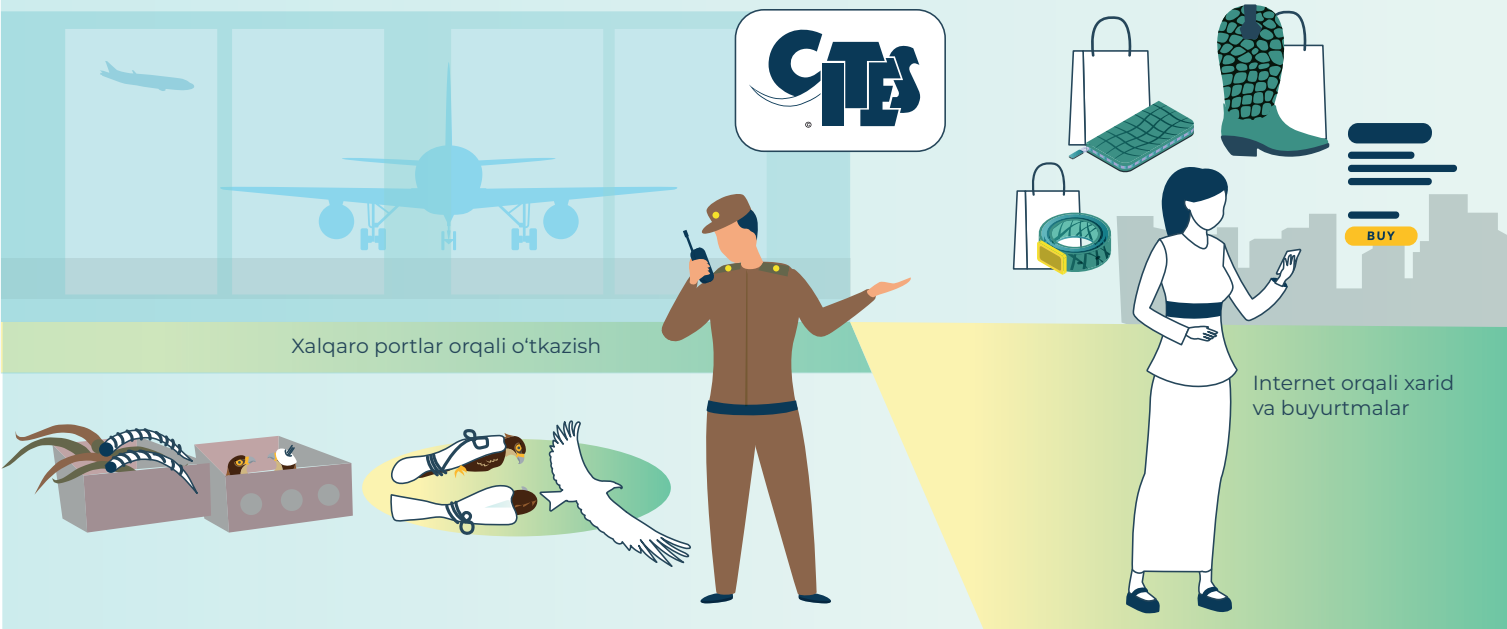
Tojikiston va Turkmanistondan turlarning kontrabandasi haqidagi ma'lumotlar yetarli emas. Flora va fauna vakillarini noqonuniy yig'ish atrof-muhit va o'rmon xo'jaligi idoralari tomonidan mahalliy darajada kuzatiladi. Masalan, Tojikistonning Afg'oniston bilan chegaradosh Hamadoni tumanida 2025-yilning dastlabki to'qqiz oyida aholi va biznesga taxminan 100 ta jarima solindi, jumladan, o'simliklar uchun 20 ta, yovvoyi tabiat uchun 10 ta va baliq ovlash uchun 10 ta.

Turlar kontrabandasi va noqonuniy mintaqaviy savdosi

Noyob va Qizil kitobga kiritilgan hayvon hamda o'simlik turlarini noqonuniy yig'ish va chegaradan o'tkazish

Turlar kontrabandasi va noqonuniy xalqaro savdosi

Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi hayvonlar va o'simliklar turlari bilan xalqaro savdo qilish to'g'risidagi konvensiya (CITES) 1973-yilda imzolangan va 1975-yilda kuchga kirgan. Uning maqsadi yovvoyi hayvonlar va o'simliklar xalqaro savdosi ularning yashashiga tahdid solmasligini ta'minlashdir. Konvensiya qoidalariga rioya qilish barcha imzolagan davlatlar uchun majburiydir. Markaziy Osiyoning janubiy mamlakatlari ushbu konvensiyaning ishtirokchi tomonlaridir: O'zbekiston 1997-yildan beri, Tojikiston 2015-yildan beri va Turkmaniston 2024-yildan beri. 2023–2025-yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlari 2030–2050-yillarga mo'ljallangan milliy biologik xilma-xillik maqsadlari va strategiyalarini ko'rib chiqish va yangilashni boshladi, ular orasida CITESga muvofiq choralar ham bor.

CITES konvensiyasi nafaqat tirik turlar, balki ularning qismlari va hosilalari (hayvonot va o'simlik mahsulotlari) savdosini ham tartibga soladi. Atrof-muhitni muhofaza qilish organlari (ruxsatnomalar), olimlar va fanlar akademiyalari (ilmiy asos va hisobotlar), bojxona va chegara qo'riqchilari (chegara nazorati), Ichki ishlar vazirligi (tergovlar), jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari noqonuniy yig'ish, ov qilish, savdo qilish va eksport qilishning oldini olishga qaratilgan sa'y-harakatlarda ishtirok etadi.

Turlarni himoya qilish va CITES Konvensiyasini amalga oshirish bo'yicha chora va yondashuvlar

Ekologik nazorat, inspeksiya va politsiya

CITESni amalga oshiruvchi milliy organ

Flora va fauna to'g'risidagi qonunlar, ovchilik qoidalari va kvotalar, ruxsatnomalar, milliy biologik xilma-xillik strategiyalari

CITES bo'yicha ilmiy masalalar uchun milliy organ

Qizil kitob

CITES konvensiyasi mexanizmi ayrim turlarning xalqaro savdosi maxsus nazorat choralari bilan tartibga solinishidan iborat. Konvensiya qamrab olgan turlarning barcha importi, eksporti, qayta eksporti va kiritilishi litsenziyalash tizimi orqali ruxsat etilishi kerak. Konvensiyaning har bir ishtirokchisi ushbu litsenziyalash tizimini boshqarish uchun mas'ul bo'lgan bir yoki bir nechta ma'muriy organlarni, shuningdek, savdoning turning holatiga ta'sirini baholash uchun mas'ul bo'lgan bir yoki bir nechta ilmiy organlarni belgilashi shart.

An'anaviy usullar – atrof-muhitni muhofaza qilish organlari tomonidan o'tkaziladigan tekshiruvlar va reydlar – asosan qonunbuzarliklarga qarshi kurashish va ekologik jinoyatlarning oldini olish uchun qo'llaniladi. Bojxona va chegara xizmatlari ham turlarning noqonuniy savdosi va kontrabandasiga qarshi kurashishda ishtirok etadi.

Ularning CITES mexanizmlari haqidagi bilimlari va turlar ma'lumotlar bazalari va Qizil ro'yxatlarga kirish imkoniyati jinoyatlarni aniqlashga yordam beradi. Xizmat itlari kontrabandani aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Yangi texnologiyalar qatoriga DNK va barmoq izlari tahlili, infraqizil tasvirlash, dron va sun'iy yo'ldosh monitoringi kiradi.

CITES konvensiyasidan tashqari, mamlakatning Qizil kitobiga kiritilgan turlar davlat tomonidan himoya qilinadi. Qizil kitob Markaziy Osiyoda tabiiy resurslarni saqlash va barqaror foydalanish uchun muhim vositadir. Turlar bir nechta toifalarga bo'linadi: Yo'qolib ketgan (EX), Yovvoyi tabiatda yo'qolib ketgan (EW), Butkul yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan (CR), Yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan (EN) va Zaif (VU). Qonunlar va qoidalarni buzish, shuningdek, Qizil kitobga kiritilgan turlarni noqonuniy yig'ish, tutish va ovlash uchun jarimalar va ba'zi hollarda jinoiy jazolar qo'llaniladi.

CITES nima?

Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan yovvoyi hayvonlar va o'simliklar turlari bilan xalqaro savdo qilish to'g'risidagi konvensiya

Maqsad —

yovvoyi hayvonlar va o'simliklar bilan xalqaro savdo ularning tirik qolishiga tahdid solmasligini ta'minlash

Imzolangan sana:

**1973-yil
3-mart**

A'zo davlatlar:

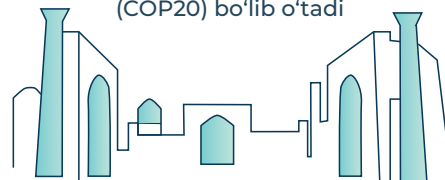
185 ta mamlakat
(2025-yil holatiga ko'ra)

40 000 dan ortiq hayvon va o'simlik turlari uchun turli darajadagi himoyani nazarda tutadi

CITES COP20
SAMARKAND 2025
UZBEKISTAN

2025-yil 24-noyabrdan 5-dekabrgacha Samarqand shahrida CITES Konvensiyasi tomonlari Konferensiyasining 20-yig'ilishi (COP20) bo'lib o'tadi

Ellik yil oldin, 1975-yil iyul oyida Yovvoyi fauna va floraning yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlari bilan xalqaro savdo to'g'risidagi Konvensiya (CITES) kuchga kirdi. CITES ilovalarida xalqaro savdoga qo'llaniladigan hayvon va o'simlik turlari va nazorat choralari ro'yxati keltirilgan, ular tahdid darajasiga qarab o'zgaradi. CITES I ilovasida yo'qolib ketish xavfi ostida turgan hayvonlar va o'simliklar turlari kiradi. Ushbu turlar bilan tijorat savdosi taqiqlanadi, CITES Kotibiyatida ro'yxatdan o'tgan naslchilik muassasalarida yetishtirilgan ikkinchi avlod namunalari bundan mustasno. CITES I ilova turlarining importi uchun ham va eksporti uchun ham alohida CITES ruxsatnomasi talab qilinadi. CITES II ilovasida hozirda yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lmagan, ammo agar ushbu turlar

bilan savdo tartibga solinmasa, xavf ostida qolishi mumkin bo'lgan turlar kiradi. CITES II ilova turlarining eksporti uchun CITESning eksport uchun ruxsatnomasi talab qilinadi. CITES III ilovasida har qanday CITES ishtirokchisi tomonidan o'z yurisdiksiyasi doirasida tartibga solinadigan va boshqa CITES ishtirokchilarining hamkorligi talab qilinadigan turlar kiradi. CITES III ilova turlarining eksporti uchun kelib chiqish sertifikatini talab qilinadi. Konvensiya veb-sayti turlar ro'yxati, import va eksport ma'lumotlari haqida axborot beradi va noqonuniy savdo haqida xabar berish vositasi bo'lib xizmat qiladi. 2025-yilda O'zbekiston CITES Konvensiyasi Tomonlarining 20-konferensiyasiga mezbonlik qiladi.

Mamlakatlar haqida qisqacha ma'lumot

Tojikistonda Tojikiston Respublikasi hukumati huzuridagi Atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi (ma'muriy organ) atrof-muhit monitoringi va CITES konvensiyasini amalga oshirish uchun mas'uldir. Milliy biologik xilma-xillik va bioxavfsizlik markazi ilmiy organ sifatida faoliyat yuritadi. 2025-yil yozida Tojikiston 304 ta o'simlik va 242 ta hayvon turini o'z ichiga olgan Qizil kitobining 3-nashrini chop etdi.

Mamlakatda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunlar, strategiyalar va dasturlar qabul qilingan, jumladan: o'simlik va hayvonot dunyosi, o'rmonlar va yaylovlardan foydalanish, tiklash va himoya qilish masalalari:

- ✓ TR 2011-yil "Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni (2014-2024 yillarda o'zgartirilgan holda)
- ✓ TR 2011-yil O'rmon kodeksi
- ✓ TR 2007-yil "O'simlik dunyosini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2008-yil "Hayvonot dunyosi to'g'risida"gi qonuni (2022 va 2025-yillarda o'zgartirilgan holda)
- ✓ TR 2010-yil "Aholining ekologik ta'limi to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2012-yil "Madaniy o'simliklarning genetik resurslarini yig'ish, saqlash va ulardan oqilona foydalanish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2012-yil "Asalarichilik to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2019-yil "Biologik boshqaruv va ishlab chiqarish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2014-yil "Ovchilik va ovchilik xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2021-yil "Biologik xavfsizlik va biologik himoya to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2022-yil "Genetik resurslar to'g'risida"gi qonuni
- ✓ TR 2022-yil "Baliqchilik, baliq ovlash va baliq resurslarini himoya qilish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ Qizil kitob to'g'risidagi nizom, TR Hukumatining 2010-yil qarori
- ✓ TR 2030-yilgacha bo'lgan milliy rivojlanish strategiyasi
- ✓ TR 2023-2037-yillarga mo'ljallangan "Yashil" iqtisodiyotini rivojlantirish bo'yicha milliy strategiyasi
- ✓ TR-da 2024-2028-yillarga mo'ljallangan Qor qoplonini muhofaza qilish bo'yicha davlat dasturi

- ✓ TR-ni ko'klamzorlashtirish bo'yicha davlat dasturi 2040-yilgacha bo'lgan davr uchun
- ✓ 2021–2025-yillarga mo'ljallangan TR aholisining ekologik ta'limi va xabardorligi bo'yicha davlat dasturi

Atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasining ekologik huquqbuzarliklar bo'yicha ishonch telefoni +992 77 716 22 75.

Turkmanistonda atrof-muhitni muhofaza qilish nazorati Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Mamlakat yaqinda CITES konvensiyasiga qo'shildi va hali muvofiqlashtirish, ruxsat berish va hisobot berish tizimini yaratmagan. Turkmaniston Qizil kitobining yangilangan 4-nashri 2024-yilda chop etilgan va unda 121 ta o'simlik va 145 ta hayvon turlari ro'yxati keltirilgan.

Mamlakatda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunlar, strategiyalar va dasturlar qabul qilingan, jumladan: o'simlik va hayvonot dunyosidan foydalanish, tiklash va himoya qilish borasida:

- ✓ Turkmanistonning 2014-yil "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ Turkmanistonning 1997-yil "Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish va oqilona foydalanish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ Turkmanistonning 2017-yil "Madaniy o'simliklarning genetik resurslarini to'plash, saqlash va oqilona foydalanish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ Turkmanistonning 2021-yil "Ov qilish va ov resurslarini himoya qilish to'g'risida"gi qonuni (Turkmanistonda ov qilish 2018-yildan beri to'xtatilgan)
- ✓ Turkmanistonning 1997-yil Qizil kitobi to'g'risidagi Nizomi
- ✓ Turkmanistonning 2018–2023-yillardagi biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha milliy strategiyasi

2024-yilda Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi yovvoyi hayvonlarni ovlash muddatlari, joylari, usullari va standartlarini o'z ichiga olgan yangi ov qoidalarini tasdiqladi. Qoidalariga ko'ra, Turkmaniston Ovchilar va Baliqchilar Jamiyati a'zolari, shuningdek, mavsumiy ov ruxsatnomasi yoki bir martalik pullik ruxsatnoma olgan shaxslar ov qilish huquqiga ega.

Turkmaniston Milliy o'rmonchilik dasturi doirasida o'rmonlarni kengaytirmoqda. 1998-yildan 2024-yilgacha 227 000 gektar maydon qayta o'rmonlashtirildi va 162 million ko'chat ekildi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalarini buzish bo'yicha ishonch telefonlari raqamlari: Turkmaniston Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi — 447485, Turkmaniston Tabiatni muhofaza qilish jamiyati — 931727.

O'zbekistonda O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi atrof-muhit monitoringi uchun mas'ul bo'lib, CITESning ma'muriy organi hisoblanadi. CITESning ilmiy organi Fanlar akademiyasining Zoologiya va Botanika institutlari hisoblanadi, ular ilmiy jihatlar bo'yicha tavsiyalar beradi. Qizil kitobning yangi nashri 2025-yil oxiriga rejalashtirilgan. Oldingi versiyasi 2019-yilda nashr etilgan va 314 ta o'simlik va 209 ta hayvon turini o'z ichiga olgan.

Mamlakatda tabiatni muhofaza qilish bo'yicha qonunlar, strategiyalar va dasturlar qabul qilingan, jumladan, o'simlik va hayvonot dunyosidan foydalanish, tiklash va himoya qilishni qamrab oluvchi qonunlar:

- ✓ O'zR 1992-yil "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ O'zR 1997-yil "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ O'zR 2020-yil "Ov qilish va ovchilik xo'jaligi to'g'risida"gi qonuni
- ✓ O'zR 2023-yil "O'simliklarni himoya qilish to'g'risida"gi qonuni
- ✓ O'zR Vazirlar Mahkamasining 2024-yil "Yovvoyi hayvonlarni saqlash tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, shu jumladan, shaxslarning yovvoyi hayvonlarni yarim erkin sharoitlarda, sun'iy ravishda yaratilgan yashash joylarida yoki asirlikda saqlashini taqiqlash.
- ✓ O'zR Vazirlar Mahkamasining 2024-yil "Noruda materiallarni qazib olishga moratoriy joriy etilgan suv havzalari hududlarining chegaralarini belgilash to'g'risida"gi qarori
- ✓ O'zR Prezidentining 2024-yil "Suv havzalarida noruda materiallarni qazib olishni tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni
- ✓ O'zR Vazirlar Mahkamasining 2014-yil "Biologik resurslardan foydalanishni tartibga solish va tabiatdan foydalanish sohasida

ruxsat berish tartib-taomillaridan o'tish tartibi to'g'risida"gi qarori

- ✓ O'zR Hukumati tomonidan 2025-yil tasdiqlangan "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish bo'yicha biotexnik tadbirlarni o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizom
- ✓ 2018-yil O'zR Qizil kitobi to'g'risidagi Nizom

Ekologiya vazirligida 24 soatlik ishonch telefoni (1157) va fuqarolar ekologik huquqbuzarliklar haqida xabar berishlari mumkin bo'lgan rasmiy Telegram kanali faoliyat yuritadi (t.me/ecogovuz_bot). Atrof-muhit qonunchiligiga rioya qilinishini monitoring qilishda yordam berish uchun "Ekonazorat" mobil ilovasi ishlab chiqilgan.

O'zbekistonda hayvon va o'simlik turlarini tezda aniqlash va ruxsatnomalar mavjudligini tekshirishga yordam beradigan "Yashil bo'xona" (yashiltamojnya.uz) onlayn portali mavjud. Portal "Markaziy Osiyoda yovvoyi tabiat jinoyatlariga qarshi kurashda salohiyatni mustahkamlash va yordam berish" loyihasi doirasida ishlab chiqilgan va Ekomaktab ekologik resurs markazi tomonidan Fanlar akademiyasi Zoologiya instituti va Ekologiya vazirligi ishtirokida amalga oshirilmoqda.

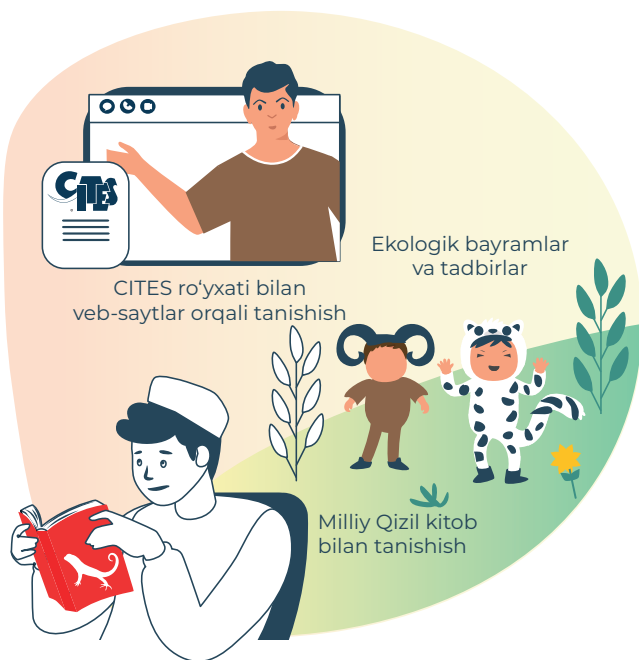
Tabiat qo'riqxonalarini va milliy bog'larning ilmiy-tadqiqot bo'limlari, shuningdek, ekologik jamoat tashkilotlari muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar yaqinida yashovchi aholi va yoshlar uchun muntazam ravishda ekologik ta'lim tadbirlarini olib boradilar. Qushlarni sevuvchilar Birds.uz veb-saytiga fotosuratlar va kuzatuvlarni joylashtiradilar. Atrof-muhit blogerlari va jurnalistlar maqolalar nashr etadilar. Atrof-muhit tadbirlari davomida ishtirokchilar nafaqat ma'ruzalar tinglashadi, balki tabiiy muhitni o'rganish va tiklashda ham faol ishtirok etadilar: masalan, o'rmonlar ekish, chiqindilarni tozalash va musodara qilingan Markaziy Osiyo toshbaqalarini yovvoyi tabiatga qo'yib yuborish va hokazo.

4. Yechimlar va tavsiyalar

Atrof-muhitni muhofaza qilish mahalliy jamoalarning jalb etilishi va ishtirokini, jumladan, ekologik tashabbuslarda ishtirok etishni, mas'uliyatli iste'mol qilishni va ekologik xabardorlikni oshirishni talab qiladi. Fuqarolar chiqindilarni saralash, suv sarfini kamaytirish, tozalash kunlari va jamoat ishlari tadbirlarida ishtirok etish, ekologik toza mahsulotlarni tanlash va ekologik harakatlarga, kampaniyalarga va bayramlarga qo'shilish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishda yetakchi rol o'ynashi mumkin.

Tojikiston tashabbusi bilan yaqinda (2025-yil 24-may kuni) Xalqaro Morxo'r kuni tashkil etildi. Turkmaniston har yili aprel oyida Axalteke zoti sharafiga "Turkman tulpori kuni" va avgust oyida "Turkman qovun kuni"ni nishonlaydi. O'zbekiston Jahon atrof-muhiti kunini (5-iyun) davlat idoralari va jamoat tashkilotlari ishtirokida nishonlaydi va butun mamlakat bo'ylab keng ko'lamli "Yashil Makon" dasturi va kampaniyasini olib boradi.

Aholining tabiatni asrashga jalb qilish

Fuqarolar tabiatni muhofaza qilishda qanday ishtirok etishlari mumkin?

Egzotik hayvonlar, o'simliklar va ulardan tayyorlangan mahsulotlarni xarid qilmaslik

Tabiiy resurslardan foydalanish uchun ekologiya davlat organlaridan ruxsat so'rash

O'simlik yig'ish va ovchilik qoidalari, kvotalari va muddatlariga rioya qilish

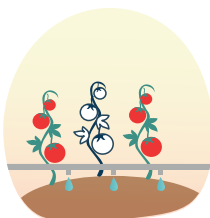
Fuqarolar atrof-muhitga zarar yetkazgan hollarda ularni tanqid qilish

Noyob turlarni noqonuniy yig'ish, tashish yoki savdo holatlari haqida davlat organlariga xabar berish

Axlat tashlamaslik

Suv resurslarini asrash

Tabiatda olov yoqmaslik

Yaylovlardan oqilona foydalanish, chorva o'tlatishni cheklash

Daraxt ekish

Fuqarolar kundalik hayotlarida oddiy qoidalarga rioya qilish (resurslarni tejash, chiqindilarni saralash), ekologik kampaniyalarda (tozalash kunlari, o'rmon ekish kabilarda) ishtirok etish, jamoat tashkilotlariga qo'shilish va davlat organlariga tashabbuslar va murojaatlar bilan chiqish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishga hissa qo'shishlari mumkin.

Tabiatda olov yoqmaslik, axlat tashlamaslik, suv resurslarini tejash va daraxt ekish har bir fuqaro qila oladigan oddiy va muhim qadamlardir. Turlarning noqonuniy yig'ilishi, tashishi va savdosi haqida davlat idoralarga ishonch telefonlari va ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari orqali xabar berish mumkin. Ishonch telefoniga murojaat qilishda bog'lanish uchun aloqa ma'lumotlari,

qoidabuzarlik sodir bo'lgan joy manzili va fotosuratlar yoki videolarni taqdim etish zarur. Atrof-muhit qoidabuzarliklarini aniqlagan va bu haqida xabar bergan fuqarolar ekologik mas'uliyatli xulq-atvor hmda qoida va qonunlarga rioya qilishni targ'ib qilishga ko'maklashadi.

Qonuniy ov qilish vakolatli idoralardan ov litsenziyasini olishni va belgilangan qoidalar, kvotalar va ov mavsumlariga rioya qilishni talab qiladi. Tojikiston va O'zbekistonda ov qilish uchun chiptadan tashqari, ma'lum bir tur uchun individual ruxsatnoma va belgilangan hududlar uchun ruxsatnoma talab qilinadi. Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlarni ovlash va qo'riqxonalarda ov qilish taqiqlanadi.

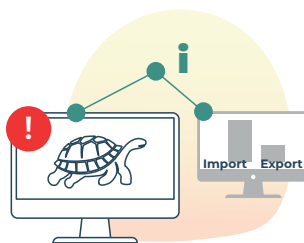
— Davlat tabiatni muhofaza qilish choralari qanday kuchaytirishi mumkin? —

Chegarachilar va bojxona xodimlari uchun CITES Konvensiyasi va noqonuniy savdoni aniqlash bo'yicha o'quv kurslarini tashkil etish

Aeroportlarda axborot kampaniyasi

Bojxona, chegara va ekologiya organlari o'rtasida ma'lumot almashuvini rivojlantirish

CITES Konvensiyasi yig'ilishlarida va ishida ishtirok etish

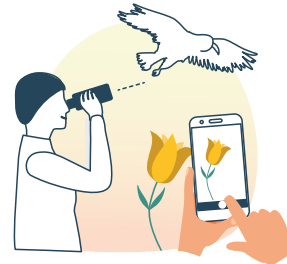
Jazolar va jarimalar

Yo'qolib ketish xavfi ostidagi turlar haqida axborot materiallari tayyorlash

Chiqindilarni yig'ish va qayta ishlash sharoitlarini yaratish

Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha choralar va konvensiyalarni amalga oshirishda jamoatchilikni jalb etish

O'simliklarni yig'ish qoidalari, kvotalari va mavsumlari haqidagi ma'lumotlar har yili vakolatli organlar tomonidan nashr etiladi. Yaylovlarni oqilona boshqarish yovvoyi o'simlik va hayvon turlarining yashash joylarini saqlashga yordam beradi. Tojikiston va O'zbekistonda ulardan barqaror foydalanish bo'yicha tavsiyalar beradigan davlat yaylov dasturlari mavjud.

Davlat idoralari qonunlar, qoidalar va ularga amal qilishni nazorat qilish, turlarni himoya qilish va tiklash choralari moliyalashtirish,

ekologik madaniyat va xabardorlikni oshirish orqali tabiatni himoya qiladi. Aniq choralar qatoriga pitomniklar va qo'riqxonalarni qo'llab-quvvatlash, toza texnologiyalarni rivojlantirishni rag'batlantirish, biologik xilma-xillikni monitoring qilish va brakonerlikka qarshi reydlar kiradi. Aeroportlar va temir yo'l stansiyalarida noyob o'simlik va hayvon turlarining fotosuratlarini va jarimalar haqida ma'lumot aks ettirilgan plakatlari kabi axborot kampaniyalari va tashabbuslari fuqarolarning xabardorligini oshirishga va ekologik qonunbuzarliklarning oldini olishga yordam beradi.

Umumiy tavsiyalar:

- ✓ Mintaqaviy dasturlar va CITES konvensiyasi bilan hamkorlikda o'simlik va hayvon turlarini noqonuniy yig'ish, savdo va kontrabanda qilishni kamaytirish va oldini olish uchun davlat idoralarining salohiyatini oshirishga ko'maklashish;
- ✓ Orxus markazlarini o'simlik va hayvonot dunyosi haqidagi bilimlarni tarqatish borasidagi sa'y-harakatlarida qo'llab-quvvatlash va boshqa tashkilotlar va fuqarolik jamiyati faollarini o'simlik va hayvonot dunyosiga salbiy inson ta'sirini kamaytirish choralarini ko'rishga undash;
- ✓ Mintaqaviy treninglar (YXHT akademiyasi, Yashil universitet) va onlayn platformalar (CITES virtual akademiyasi, onlayn kurslar) orqali aholi va yoshlarga ekologik ta'lim berish va xabardorligini oshirishga ko'maklashish.

Vakolatli organlar uchun tavsiyalar:

- ✓ Bioxilma-xillikni monitoring va nazorat qilishda innovatsion texnologiyalarni joriy etish;
- ✓ Patrullash va xabardorlikni yaxshilash orqali brakonerlikka qarshi kurashish;
- ✓ Tabiat qo'riqxonalari va milliy bog'larda chorva o'tlatishni taqiqlash;
- ✓ Jamoatchilik ishtirokida ekoturizm va mikro-qo'riqxonalar imkoniyatlarini kengaytirish;
- ✓ Botanika, zoologiya va umuman ekologiya bo'yicha yangi avlod mutaxassislarini tayyorlash.

Mahalliy aholi va fuqarolik jamiyati tashkilotlariga quyidagilar tavsiya etiladi:

- ✓ arzon va quyosh energiyasida ishlaydigan issiqxonalar, quyosh pechlari quritgichlarni joriy etish;
- ✓ tabiiy gaz va energiya tejaydigan pechlardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish;
- ✓ agroo'rmonchilik amaliyotini joriy etish.

Tabiiy resurslarni boshqarish va muhofaza qilishga inklyuziv yondashuv uchun quyidagilar zarur:

- ✓ ayollar guruhlari, kichik tadbirkorlar va mahallalar bilan birgalikda ularni mahalliy daraxt ekish, jamoat joylari va suv manbalarini plastik chiqindilardan tozalash kampaniyalariga jalb qilish bo'yicha ishlarni tashkil etish;
- ✓ ayollarning dorivor, manzarali va foydali o'simliklarni yig'ish va ulardan foydalanish bo'yicha bilim va xabardorligini oshirishga ko'maklashish.

Axborot manbalariga havolalar

Atrof-muhitni muhofaza qilish vazirliklarining rasmiy veb-saytlari

Tojikiston Atrof-muhitni muhofaza qilish qo'mitasi → <http://tajnature.tj>

Tojikiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi → <http://tajnature.tj>

“Atrof-muhitni muhofaza qilish” yillik statistik to'plami → <https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/09/machmuai-hifzi-muhiti-zist-2024.pdf>

Turkmaniston Tabiatni muhofaza qilish vazirligi → <http://natureprotection.gov.tm>

O'zbekiston Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi → <https://gov.uz/en/eco>

O'zbekiston Respublikasida ruxsatnomalar olish → <https://gov.uz/ru/advice/591/document/2305>, <https://gov.uz/ru/advice/591/document/410>, <https://gov.uz/ru/advice/NaN/document/2533>

Xalqaro manbalar

Katta landshaftlarni muhofaza qilish markazi (2023). Turkmanistonning yovvoyi tabiati va muhofaza qilinadigan hududlarini baholash. Rosen T., Amanov A., Karrieva Sh. va boshqalar → <https://largelandscapes.org/wp-content/uploads/Assessment-of-Wildlife-and-Protected-Areas-of-Turkmenistan-2023.pdf>

Welch G, Stoev P (Eds.) (2019) A report of RSPB-supported scientific research at Koytendag State Nature Reserve, East Turkmenistan. Pensoft Publishers → https://sic-icsd.com.tm/uploads/149_Welch%20and%20Stoev_2019_Koytendag_EN.pdf

Biologik xilma-xillik va global maqsadlar to'g'risidagi konvensiya → <https://www.cbd.int/gbf>

Tojikiston Respublikasining biologik xilma-xillikni saqlash va barqaror foydalanish bo'yicha milliy strategiya va harakatlar rejasi (2003) → <https://www.cbd.int/doc/world/tj/tj-nbsap-01-p01-ru.pdf>

YXHT (2014). Sharqiy Yevropada CITES obyektlarini kuzatish → <https://www.osce.org/files/f/documents/5/e/338941.pdf>

Ko'chib yuruvchi turlar to'g'risidagi konvensiya (CMS) (2019). Markaziy Osiyo sutemizuvchilar tashabbusi uchun transchegaraviy issiq nuqtalarni xaritalash. Muharrir Stefan Mishel. → https://www.cms.int/sites/default/files/document/cms_cami2_inf.3_mapping-transboundary-hotspots-for-cami_e.pdf

Muhim ekotizim hamkorlik jamg'armasi (CEPF). (2017). Markaziy Osiyo tog'lari uchun ekotizim profili va investitsiya strategiyasi. → <https://www.cepf.net/our-work/biodiversity-hotspots/mountains-central-asia>

Yevropa Ittifoqi (2019). Shunchaki yo'lbars emas. Osiyoda biologik xilma-xillikni saqlashga strategik yondashuv bo'yicha tushuntirish xati: Markaziy Osiyo bobi. → <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/ba5fe255-93cf-11e9-9369-01aa75ed71a1>

GIZ “Green Central Asia” → <https://www.greencentralasia.org>

GIZ “Integrative and Climate-sensitive Land Use in Central Asia” → <https://www.landuse-ca.org>

IUCN Regional Dialogue on Transboundary Conservation in Central Asia, 28–30 November 2023, Tashkent

“Towards a shared vision for biodiversity conservation in Central Asia” → <https://iucn.org/press-release/202311/towards-shared-vision-biodiversity-conservation-central-asia>

TRAFFIC (2024). Markaziy Osiyoning to'rtta mamlakatida yovvoyi tabiatdan foydalanish va savdo qonunlarining sharhi. Tokubek uulu B., Kurmanov S., Turdubekov U. → https://www.traffic.org/site/assets/files/23053/en_legal_analysis_traffic_central-asia.pdf

Zoi atrof-muhit tarmog'i (2024). Markaziy Osiyoda biologik xilma-xillikning yo'qolishi va uni muhofaza qilishni moliyalashtirishning asosiy omillari. → <https://zoinet.org/product/ca-biodiv-financing>

Onlayn vositalar va xaritalar

Ko'chib yuruvchi turlar to'g'risidagi konvensiya (CMS). Markaziy Osiyo sutemizuvchilar tashabbusi (CAMI). (2019). Markaziy Osiyoda sutemizuvchilar migratsiyasi va chiziqli infratuzilma atlas. → https://www.cms.int/cami/sites/default/files/document/cms_cami2_inf.4_cami-migration-and-infrastructure-atlas_e.pdf

CITES Turlar Savdosi Ma'lumotlar Bazasi → <https://trade.cites.org>

CITES Turlar Nazorat Ro'yxati → <https://checklist.cites.org/#/en>

O'zbekiston Respublikasining "Yashil bojxonasi" → <https://yashiltamojnya.uz>

Ommaviy axborot vositalari maqolalari

→ <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/wildlife-forensics-animal-trade-smuggling-poaching>

→ <https://cites.org/eng/news/sg/cites-50-anniversary-since-entry-into-force-reflections-sg-higuero>

→ <https://uz.sputniknews.ru/20230501/uzbekistan-oxrana-ryedkiy-rastyeniye-34511531.html>

→ <https://old.ekolog.uz/?p=3474>

→ <https://centralasia.news/29433-turkmenistan-oficialno-prisoedinilsja-k-cites.html>

→ <https://www.un.org/ru/chronicle/article/22214>

→ <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/society/20240505/kakie-rasteniya-nelzya-srivat-v-tadzhikistane-i-kakovi-posledstviya-dlya-narushitelei>

→ <https://podrobno.uz/cat/obchestvo/dremuchaya-traditsiya-kogda-na-stolichnom-rynke-zhivotnykh-yangiabad-perestanut-ubivat-krasnoknizhny>

→ <https://zamin.uz/ru/obshchestvo/152534-na-rynke-kuylyuk-byla-raskryta-nezakonnaya-torgovlya-zmeyami.html>

→ <https://tj.sputniknews.ru/20221025/zhiteli-sogd-prodazha-zmey-1052421148.html>

→ <https://www.asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20170831/krasnaya-kniga-tadzhikistana-prodolzhaet-popolnyatsya-novimi-ischezayutshimi-vidami>

→ <https://rus.ozodi.org/a/28375278.html>

→ <https://old.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240811/sem-rastanii-tadzhikistana-na-kotorih-mozhno-prilichno-zarabotat>

→ <https://asiaplustj.info/ru/news/life/food/20220313/12-dikih-trav-tadzhikistana-bogatih-vitaminami>

→ <https://www.gazeta.uz/ru/2025/08/12/wildlife-trade>

→ <https://gov.uz/ru/advice/NaN/document/2533>

→ <https://www.fao.org/newsroom/story/healing-hands-and-healing-plants-of-tajikistan/ru#>

→ https://gov.uz/ru/eco/activity_page/bioxilma-xillik

→ <https://www.gazeta.uz/ru/2024/07/29/hunting>

→ <https://www.gazeta.uz/ru/2024/07/15/hyaena>

→ <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/society/20250404/tadzhikistan-hochet-stat-liderom-ekoturizma-k-2030-godu-chto-strana-mozhet-pokazat>

→ <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/59654/zakon-turkmenistana-ob-ohote-i-ohrane-ohotnichih-bogatstv>

→ <https://turkmenistan.gov.tm/ru/post/71041/ohotniche-rybolovnoe-hozyajstvo-sovremennogo-tipa>

